

УДК 343.916(477)

М.М. Івлєваспірант
Класичний приватний університет**СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ
ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ**

У статті проаналізовано стан наукової розробки проблеми протидії насильству в Збройних Силах України, в тому числі враховуючи проведення реформ законодавства України про Збройні Сили.

Ключові слова: законність, Збройні Сили України, кримінальна відповідальність, міждисциплінарний зв'язок, насильницька злочинність, нестатутні взаємовідносини, науковці, реформування.

I. Вступ

Реалізація конституційних положень, що проголошують Україну демократичною, соціальною і правовою державою, неможлива без усебічного зміцнення законності й правопорядку, забезпечення прав і свобод людини.

У Збройних Силах України відбуваються серйозні зміни, удосконалюється їх структура й оновлюється правова база, покращується система підготовки кадрів, зміцнюється матеріально-технічна база, корегуються стратегія й тактика боротьби зі злочинністю. Суспільство й державу цікавить не тільки результат запланованих змін у Збройних Силах України, а й те, як цей результат досягається. Вимога боротися за дотримання правопорядку законними методами й засобами залишається особливо важливою, коли в Україні будуються правова держава і громадянське суспільство.

Особливої актуальності проблема стану наукової розробки проблеми протидії насильству в Збройних Силах України набуває у воєнній сфері, яка посідає важливе місце серед державно-правових форм діяльності, також органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинністю. Разом із тим, за своєю природою, вона передбачає використання спеціальних, переважно негласних сил, засобів і методів, а також не тільки примусових, але й запобіжних заходів, що майже завжди обмежує правовий статус громадян та інших суб'єктів, до яких ці заходи вживаються. До того ж, проблема насильства в армії із різних причин більшою чи меншою мірою стоїть значної кількості громадян, які проти своєї волі або випадково (спільне проживання, товариські відносини тощо) можуть бути пов'язані з особами, що вчинили злочин. У зв'язку з цим, порушення законності або службової дисципліни в роботі працівників армії може призвести до небажаних

наслідків і вплинути на авторитет української армії.

Невипадково сучасна юридична наука і практика приділяють максимальну увагу забезпеченню прав і свобод людини на всіх рівнях і за допомогою різноманітних засобів. Отже, вирішення теоретичних і практичних проблем забезпечення прав і свобод людини потребує комплексного, міждисциплінарного дослідження [17, с. 914].

II. Постановка завдання

Мета статті – розглянути та проаналізувати стан наукової розробки проблеми протидії насильству в Збройних Силах України, що пов'язано з порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями та впливає на авторитет української армії.

III. Результати

За роки становлення молодшої української держави дослідженню проблем утвердження законності та дотримання прав і свобод людини під час розбудови правових основ незалежної України приділяли увагу вітчизняні вчені-юристи, зокрема В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, І.Л. Бородін, Я.Ю. Кондратьєв, Ю.Ф. Кравченко, О.В. Негодченко, П.М. Рабінович, А.Р. Михайленко, О.А. Пушкін, О.Ф. Скакун, Ю.С. Шемшученко [17, с. 914].

Однак вивчення наукових праць засвідчило, що стан наукової розробленості проблеми забезпечення прав і свобод людини в діяльності Збройних Сил України залишається незадовільним і не повною мірою відповідає вимогам сьогодення.

Ця проблема набуває стратегічного змісту й подвійного значення, коли йдеться про оборону країни, боєздатність військових частин і війська в цілому, забезпечення конституційно визначених прав і свобод громадян України. Її вирішення має базуватися насамперед на правових науково обґрунтованих дослідженнях з подальшим їх запровадженням у практичну діяльність правоохоронних органів. Саме крізь призму цього

складного й закономірного процесу розвитку правової держави необхідно розглядати проблеми правового забезпечення діяльності Збройних Сил України [5, с. 260].

Основною проблемою, яка привертає увагу криміналістів, залишається розроблення окремих методик розслідування злочинів. Натомість поза межами досліджень учених-криміналістів України тривалий час залишалась методика розслідування військових злочинів. Саме тому професор А. Щенко підкреслює нагальну потребу формування методик розслідування військових злочинів [4, с. 145].

Особливий резонанс у суспільстві викликають військові злочини, пов'язані з насильством серед військовослужбовців, ухиленням від військової служби, розкраданням військового майна та хабарництвом.

Гносеологічну основу пізнання явища насильницької злочинності серед військовослужбовців становить характеристика основних елементів механізму девіантної поведінки у взаємовідносинах між військовослужбовцями.

Саме це й обумовило міжгалузевий підхід у дослідженні науковцями цієї, безумовно, складної та багатопланової проблеми.

На монографічному рівні ще у 1998 р. В. Шамраєв в українській правовій літературі вперше здійснено спробу комплексно розглянути проблему забезпечення законності у військових формуваннях України. Поряд з адміністративно-правовими та управлінськими аспектами автором приділено увагу також і проблемі нестатутних взаємовідносин, їх суті та змісту, поведінкового сприйняття військовослужбовцями особливостей військової служби, забезпечення прав і свобод військовослужбовців [5, с. 262].

Наступним вагомим внеском у наукове забезпечення дослідження насильницької злочинності серед військовослужбовців у 1999 р. стала дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук О. Ткачука, присвячена судовому розгляду кримінальних справ про порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями Збройних Сил України. Дослідник уперше в Україні проаналізував найхарактерніші ознаки діяльності військових судів України по здійсненню правосуддя та предмет доказування в кримінальних справах, пов'язаних зі злочинами проти порядку підлеглості та військової ввічливості, діяльність військових прокурорів і захисників-адвокатів як під час судового слідства, так і в ході судових дебатів, визначив, які проблеми виникають у процесі обґрунтування та мотивування обвинувальних вироків військових судів і запропонував рекомендації по їх вирішенню.

Більш конкретне висвітлення питань судового слідства відносно зазначеної катего-

рії кримінальних справ О. Ткачук запропонував у монографії "Судове слідство у кримінальних справах про насильство серед військовослужбовців". Автором висвітлено тактику й методику дослідження доказів, проаналізовано предмет доказування, подано пропозиції щодо вдосконалення механізмів реалізації завдань кримінально-процесуального права України [16].

Комплексне наукове дослідження проблем боротьби із порушеннями статутних правил взаємовідносин серед військовослужбовців у 2001 р. виконано В. Бондаревим у дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук "Нестатутні взаємовідносини серед військовослужбовців Збройних Сил України: кримінологічний аналіз та попередження". У дослідженні автором розкрито кримінально-правову та кримінологічну сутність, характерні риси нестатутних взаємовідносин, сформульовано власне бачення боротьби з нестатутними взаємовідносинами як специфічною формою насильницької злочинності серед військовослужбовців, викладено пропозиції щодо вдосконалення законодавства у цій сфері [3].

У 2006 р. В. Давиденко завершено дослідження основ методики розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. Поряд зі структурою та змістом методики розслідування окремого виду злочину, в праці важливе місце також відведено й науковим основам розслідування нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями, що базуються на засадах психології, кримінального права та процесу, кримінології тощо та являють собою наукове підґрунтя, необхідне для викладення широкого кола питань, пов'язаних з побудовою окремої методики розслідування нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями [6].

Серед українських учених-криміналістів не існує єдиної думки про доцільність використання кримінально-правової характеристики конкретного виду злочину у формуванні окремої методики його розслідування. Повноцінне криміналістичне дослідження порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями можливе лише за умов аналізу норм закону про кримінальну відповідальність за цей злочин. З цього ж приводу В. Бондарев зазначає, що законодавство про кримінальну відповідальність є втіленням кримінально-правової політики держави, яка об'єднує в собі потенціал як науки кримінального права, так і інших юридичних дисциплін.

Саме тому криміналістичне дослідження практичного досвіду колишніх військових прокуратур та судів з питань розслідування і судового розгляду злочинів, вчинених війсь-

ковослужбовцями, подальше формування їх криміналістичної характеристики, розроблення відповідної окремої методики розслідування вимагатимуть від дослідників з'ясування кримінально-правової основи розслідування, однією зі складових якої є кримінально-правова характеристика злочину. З цього приводу слід погодитись із В. Шикановим, який зазначає, що для дослідження обставин події злочину матимуть значення низи характеристик, зокрема, психологічна, кримінально-правова, кримінально-процесуальна, що становитимуть наукову основу розслідування злочину. У межах міждисциплінарної характеристики він пропонує використовувати кримінально-правову характеристику цього виду злочину, його кримінально-процесуальну, криміналістичну та кримінологічну характеристику. На його погляд, такий системний підхід сприятиме вирішенню слідчим розумових завдань складного процесу розслідування злочинів.

У криміналістичному аспекті кримінально-правова характеристика разом із криміналістичною характеристикою суттєво впливають на структуру і зміст окремої методики розслідування. В окремій методиці необхідно викласти не тільки криміналістичну характеристику, а й результати її використання в межах криміналістичного аналізу типової слідчої ситуації. У зазначених умовах криміналістична характеристика має подвійне значення: по-перше, слугує основою для формування системи типових слідчих версій, по-друге, сприяє одержанню типових висновків із типових версій, що в подальшому визначають типовий перелік доказових факторів.

Криміналістична характеристика як сукупність субординованої у систему інформації передбачає наявність її джерел, якими, насамперед, є люди, оскільки кожна людина є носієм індивідуальних психологічних особливостей і становить саме психологічні джерела інформації, що й зумовлює психологічні аспекти формування окремих методик розслідування злочинів, вчинених військовослужбовцями тощо.

Міждисциплінарний зв'язок та взаємозалежність використаних наукових знань у галузі кримінального права, процесу, кримінології, психології тощо є визначальними в комплексному науковому підході до висвітлення проблем насильства серед військовослужбовців, психодіагностики, виявлення індивідуальних особливостей та перспектив розвитку насильницької злочинності серед військовослужбовців Збройних Сил України.

Саме цей підхід дасть змогу ширше, на науковому підґрунті, дослідити детермінізм формування такого важливого елемента криміналістичної характеристики, як особа злочинця. Так, у своєму дисертаційному дослідженні М. Карпенко розкриває проблему

кримінальної відповідальності за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. Автор розкриває витoki, історію кримінально-правових проблем порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, сучасний стан цієї проблеми, з'ясовує суспільну небезпечність зазначеного діяння, досліджує об'єктивні й суб'єктивні ознаки цього злочину [8].

Отже, у формуванні окремих методик розслідування військових злочинів неабияке значення матимуть дослідження їх кримінально-правової характеристики. З цих же міркувань доцільно підкреслити важливість досліджень М. Сенька та В. Бодаєвського, присвячених актуальним проблемам кримінальної відповідальності військовослужбовців відповідно за самовільне залишення військової частини або місця служби, а також за корисливі посягання на військоове майно (ст. 410 КК України) [15].

Проблема створення окремих методик розслідування військових злочинів не залишила байдужими науковців Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України, де серед інших планових завдань виконується розробка методики розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням військовим майном військовими службовими особами. Крім того, аспірантом академії А. Воеводою виконується дисертаційне дослідження "Основні положення методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил водіння або експлуатації військових машин" [5, с. 264].

О. Сарнавський висвітлює такий вид покарання військовослужбовців як тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. У своїй науковій статті 2012 р. він поставив за мету з використанням необхідного методологічного інструментарію, у тому числі емпіричних методів наукового пізнання, дослідити питання ефективного застосування покарання цього виду та зробити висновок щодо доцільності чи навпаки недоцільності подальшого існування цього виду покарання в системі покарань, встановлених кримінальним законодавством України [14].

Також О. Сарнавський присвятив ще одну статтю (2012 р.) проблемним питанням запобігання та протидії організованій злочинності у військовій сфері, зазначаючи засоби кримінально-правового й організаційно-правового характеру [13].

У 2013 р. в статті Є.С. Гнатенко про особливості кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення військової служби та про окремі питання класифікації досліджуються питання кримінальної відповідальності військовослужбовців за вчинення злочинів у сфері встановленого порядку несення військової служ-

би. Також розглядаються дискусійні питання класифікації злочинів, що передбачені XIX розділом Кримінального Кодексу України.

В. Чікалін у своїй статті “Як перервати ланцюг позастатутних стосунків” висвітлює проблему “дідівщини” та зазначає, що дослідженнями, які були проведені органами прокуратури, військовими службовими особами підрозділів виховної роботи, встановлено: “дідівщина” живуча там, де не забезпечено впровадження в повсякденне життя військових частин принципу невідворотності покарання кожного за будь-яке порушення законів, статутів [21].

Окремі аспекти вказаної проблематики досліджували О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурка, Л.Р. Біла, Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, В.В. Зуй, С.В. Ківалов, Ю.Я. Кінаш, А.О. Селіванов, М.М. Тищенко, М.Г. Шульга та інші науковці.

Так, метою статті С. Полякова “Про етапи реформування законодавства України про Збройні Сили” (2013 р.) є аналіз законодавства України про Збройні Сили та виокремлення і характеристика основних етапів його реформування, у тому числі й у контексті підсилення рівня законності та правопорядку у військах [11].

Водночас слід визнати, що сьогодні в Україні комплексно досліджено лише військовий злочин, передбачений ст. 406 КК України, а тому в майбутніх наукових працях доцільно врахувати вже напрацьований досвід для подальшого дослідження в Україні злочинів, вчинених військовослужбовцями.

IV. Висновки

Аналіз наукових праць і наведених точок зору фахівців щодо проблемних питань забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Збройних Силах України свідчить про те, що проведені дослідження стосувались в основному лише окремих (хоча, безперечно, і важливих) питань щодо протидії насильству в Збройних Силах України. З урахуванням сучасних реалій вважаємо, що основними напрямками подальших теоретичних і практичних досліджень вказаної проблеми повинні бути:

- визначення теоретико-методичних досліджень насильства та його форм у Збройних Силах України;
- надання кримінально-правової характеристики та оцінки застосування насильства в Збройних Силах України;
- надання кримінологічної оцінки застосуванню насильства в Збройних Силах України;
- розробка концепції забезпечення протидії насильства в Збройних Силах України;
- визначення заходів підвищення ефективності державного, судового й відомчого контролю за дотриманням законності, прав і свобод людини у сфері військової діяльності України.

Таким чином, розгляд теоретичних і практичних проблем забезпечення прав і свобод людини і громадянина, що пов’язано з протидією насильства в Збройних Силах України є одним з важливих напрямів сучасних наукових досліджень у сфері правоохоронної діяльності та військової діяльності, який потребує інтегративного поєднання знань багатьох галузей юридичних наук.

Список використаної літератури

1. Богоцький П.П. Військове право України: джерела, структура та розвиток : монографія / П.П. Богоцький. – О. : Фенікс, 2008. – 188 с.
2. Бондарев В.В. Насильство серед військовослужбовців (поняття, характеристика, причини та попередження) / В.В. Бондарев. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2002. – 272 с.
3. Бондарев В.В. Нестатутні взаємовідносини серед військовослужбовців Збройних Сил України: кримінологічний аналіз та попередження : дис. ... канд. юрид. наук / В.В. Бондарев. – К., 2001. – 236 с.
4. Давиденко В. Джерела формування окремої криміналістичної методики розслідування нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями / В. Давиденко // Право України. – 2004. – № 5. – С. 145–149.
5. Давиденко В. Наукове забезпечення правоохоронної діяльності у Збройних Силах України: пріоритети та перспективи / В. Давиденко // Право України. – 2011. – № 3. – С. 260–265.
6. Давиденко В.С. Розслідування насильницьких злочинів, вчинених військовослужбовцями: проблеми тактики та методики : монографія / В.С. Давиденко. – К., 2010. – 272 с.
7. Іщенко А.В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : монографія / А.В. Іщенко, І.П. Красюк, В.В. Матвієнко. – К., 2002. – 212 с.
8. Карпенко М.І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія / М.І. Карпенко [за ред. В. Матвійчука] – К. : КНТ, 2006. – 232 с.
9. Муравьев С.С. Принцип законности и уголовная ответственность за военные преступления / С.С. Муравьев // Право в Вооруженных Силах: военно-правовое обозрение. – 2007. – № 2. – С. 121–122.
10. Паламарчук В.О. Організаційно-правові засади проходження військової служби за контактом у Збройних Силах України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В.О. Паламарчук. – Ірпінь, 2003. – 25 с.

11. Поляков С. Етапи реформування законодавства України про Збройні Сили / С. Поляков // Юридична Україна. – 2013. – № 3. – С. 16–20.
12. Про внесення змін до Закону України “Про військовий обов’язок і військову службу”: Закон України від 19.09.2013 р. № 589-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/589-18>.
13. Сарнавський О.М. Протидія організованій злочинності у військовій сфері: кримінально-правові та організаційно-правові проблеми / О.М. Сарнавський // Український науково-теоретичний часопис. – 2012. – № 2. – С. 304–306.
14. Сарнавський О.М. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців як вид покарання / О.М. Сарнавський // Кримінальне право і процес. – 2012. – № 3–4. – С. 446–451.
15. Сенько М.М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М.М. Сенько. – К., 2005. – 20 с.
16. Ткачук О.С. Судове слідство у кримінальних справах про насильство серед військовослужбовців: монографія / О.С. Ткачук. – К., 2007. – 172 с.
17. Федосова О.В. Стан наукової розробки проблеми забезпечення прав і свобод людини в діяльності оперативних підрозділів ОВС / О.В. Федосова // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 914–920.
18. Фещук М. Необхідна військово-правова реформа / М. Фещук // Право військової сфери. – 2006. – № 10. – С. 4–6.
19. Фоменко О.П. Актуальні проблеми створення та функціонування військової служби правопорядку у Збройних Силах України / О.П. Фоменко, У.Ю. Уразов, А.О. Проноза // Наука і оборона. – 2002. – № 2. – С. 24–29.
20. Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою влади чи посадових повноважень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М.І. Хавронюк. – К., 1998. – 24 с.
21. Чікалін В. Як перервати ланцюг позастатутних стосунків / В. Чікалін // Урядовий кур’єр. – 2003. – № 182. – С. 8.
22. Шамрай В.О. До питання про відповідальність військовослужбовців за дисциплінарні провini, адміністративні і кримінальні правопорушення / В.О. Шамрай // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 3 (3). – С. 14–18.
23. Щербінін О. Удосконалення законодавства щодо соціального захисту військовослужбовців: сучасний стан та перспективи / О. Щербінін // Право військової сфери. – 2007. – № 1. – С. 164–172.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2013.

Ивлев М.Н. Состояние научной разработки проблемы противодействия насилию в Вооруженных Силах Украины

В статье проанализировано состояние проблемы научной разработки противодействия насилию в Вооруженных Силах Украины, в том числе во время проведения реформ законодательства Украины о Вооруженных Силах.

Ключевые слова: законность, Вооруженные Силы Украины, уголовная ответственность, междисциплинарная связь, насильственная преступность, неуставные взаимоотношения, ученые, реформирование.

Ivlev M. Scientific research of the violence prevention in the armed forces Ukraine

Implementation of constitutional provisions proclaiming Ukraine democratic, and social state of law is impossible without strengthening of a comprehensive law and order, protection of rights and freedoms.

The article examines and analyzes the state of scientific research of the Prevention of Violence in the Armed Forces of Ukraine, due to the breach of statutory rules of conduct of military and affects the credibility of the Ukrainian army.

During the formative years of the young Ukrainian state attention to the research of the establishment of rule of law and respect for human rights and freedoms in the development of the legal basis of independent Ukraine was paid by domestic scientists, including V.B. Averyanov, O.N. Bandurka, I.L. Borodin, Y.Y. Kondratiev, Y.F. Kravchenko, A.V. Nehodchenko, P.M. Rabinovich, A.R. Mikhaylenko, O.A. Pushkin, A.F. Skakun, J.S. Shemshuchenko.

The study of scientific papers showed that the scientific status of the problem to ensure the rights and freedoms of the Armed Forces of Ukraine, is unsatisfactory and does not fully meet the requirements.

In the monographic level in Ukrainian legal literature was done first attempt to consider the problem of legitimacy in military units of Ukraine. In addition to the administrative and legal and managerial aspects, the author paid attention to the problem of hazing incidents, their nature and content of behavioral perception of soldiers features of military service, the rights and freedoms of military personnel.

Another significant contribution to the scientific support of study of violent crime among soldiers was the thesis for the scientific degree of Candidate of Sciences by O. Tkachuk devoted to criminal proceedings for breach of statutory rules of conduct of members of the Armed Forces of Ukraine.

A comprehensive scientific study of the problems of combating violations of statutory rules of conduct among troops reveals criminal law and criminological nature, characteristics hazing incidents, in the article was formulated own vision how to combat such relations as a specific form of violent crime among soldiers, proposals to improve legislation in this area were set out.

Some aspects of the mentioned issues were studied by O. Andrew, A. Bandurka, L. Bila, J. Bytyak, V. Garashchuk, V. Zuy, S. Kivalov, J. Kinash, A. Selivanov, M. Tishchenko, M. Shulga and other scientists.

Analysis of scientific papers and presented views of experts on issues that concern how to ensure the rights and freedoms of man and citizen in the Armed Forces of Ukraine suggests that studies mainly relate only to some issues of combating violence in the Armed Forces of Ukraine.

Key words: *legality, Armed Forces of Ukraine, criminal responsibility, interdisciplinary communications, violent crime, hazing, scientists, reform.*